

НИЕ И ДРУГИТЕ – „СВОЙ“ ИЛИ „ЧУЖД“ В БЪЛГАРИЯ?

Албена Накова

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

1000, София, България

albena_nakova.manolova@abv.bg

WE AND THE OTHERS: „AMONG ONE’S OWN“ OR „A STRANGER“ IN BULGARIA?

Albena Nakova

Institute for the Study of Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Sciences

1000, Sofia, Bulgaria

albena_nakova.manolova@abv.bg

ABSTRACT

How do the three large ethnic communities in Bulgaria – Bulgarians, Turks, and Roma - perceive themselves and the others, do they feel „among one’s own“ or like „strangers“ in Bulgaria; and who are the „strangers“ in Bulgaria, how strong is the feeling of belonging to Bulgaria? These are the questions addressed in this report on the data of the nation-wide empirical sociological survey conducted in 2009.

Key words: „the other ethnos“, attitude to „otherness“, „among one’s own“, „stranger“.

По принцип нищо не може да бъде мислено, дори самите себе си не можем да мислим, освен чрез другите. И както не може да съществува понятие за собственото „аз“ без понятие за другия, така не може да има представа за нас като група без наличието на представа за другите и различните от нас. Проблемът за различието съществува във всяко общество. Помежду си се различават отделните групи, които го съставят, били те етноси, касти, класи, професионални общности. Във връзка с различието между етническите общности възниква въпросът: различните етнически групи доколко различни, „други“ са всъщност те и как се съчетават в тях идентифицирането им като етнос, като тъждественост с определена етническа група и същевременно като част от обществото, като членове на обществото?

Счита се за общоприето, че самоопределянето към даден етнос се осъществява заедно със знанието за другия, за чуждия. Смята се, че в архаичното съзнание понятията са се формирали по двойки, тъй като са възниквали от сравнението. Тази най-стара система на категоризация е запазила своето действие и до днес. На базата на същия принцип се извършва категоризацията на етническите общности, членове на които хората смятат себе си – „ние“ и етническите общности, членове на които те не се смятат – „другите“, „те“. Процесите на идентификация с дадена група вървят ръка за ръка с процесите на различаване от другите. Етносът винаги носи в себе си своята отнесеност към другия етнос.

„Тук опозицията „ние-те“ е елемент от едно и също отношение, което има два „ипостаса“ – чрез описанието на „чуждостта“ се формира „ние“ и съответно и чувството за принадлежност към конкретната „етническа“ група“ (Неделчева 2005: 17).

Какви са последиците от констатацията, че не съществува „ние“ без „другите“? Жан-Жак Русо (Rousseau 1959) е един от първите, който описва нуждата от погледа на другия, с което въвежда перспективата на социалността, като я разполага в идеята „да бъдеш зачитан“ и формулира схващането, че всеки има нужда от другите, за да бъде зачитан. „Внимание“ – това пък е понятието, което Адам Смит (Smith 1976) използва, за да означаи онова, което Русо нарича „зачитане“, а Хегел употребява термина „признание“. Върху нуждата от признание акцентира и Уилям Джеймс (James 1994). Това, което е основополагащо за всяка етническа общност е, че тя е включена постоянно в мрежа от връзки и отношения с други етнически

общности и оттам в един социален свят. Животът в обществото не следва от някакъв избор, поради това всеки се нуждае от признанието на другите, с които живее в едно общество.

По този повод искам са припомня типологията на социалните отношения, въведена терминологически от Ф. Тьоние, който прави разлика между отношенията на „общност“ и „общество“ (Toennies 1957). (Подобна диференциация, но с други акценти, прави и Е. Дюркем (Durkheim 1973) - при него категорията „механична солидарност“ е аналогична на „отношенията на общност“ при Тьоние, а „органична солидарност“ – на „отношенията на общество“.) Между отношенията на общност и общество има една съществена разлика, на която обръща внимание П. Макариев и която пряко засяга въпроса за характера на отношението към „другия етнос“ и за степента на вътрешногруповата сплотеност и междугруповото разграничение. Тази разлика е свързана с това, че зависимостите в общността като правило са организирани в затворена, самодостатъчна система, докато отношенията в обществото са изградени на принципа на допълването, на комплиментарността. Поради това за общността е достатъчно само наличието на какъвто и да е външен социален свят, за да се поддържа противопоставянето „ние – те“ като условие за вътрешната сплотеност на общността. За разлика от това, отношенията в обществото се основават на разделението на труда, което предполага вътрешна зависимост между отделните структурни единици. Това определя принципната разлика в отношението към другия в зависимост от това, дали той е друг, защото принадлежи на друга общност, или защото спада към друга социална категория.

„Конфликтите, които се развиват при отношенията на общество, имат за „фон“ някакво съзнание или поне интуиция за необходимостта на „противната страна“ – че е налице някакво, макар и в далечен план, единство на интересите. Докато за антагонизмите между общности няма предел, липсва основание за щадене на Другия, подобно на това при отношенията на общество. Това, според нас, е и причината гражданските войни, в които е намесен религиозен или етнически фактор, да се водят с по-голямо ожесточение и от най-острите социални конфликти“ (Макариев 1998: 63).

Но ако нуждата от признанието на другия в обществото е обща за всички етнически общности, формите и начините, по които се осъществява това признание са различни. Поради това опозицията „свой – чужд“ не е просто схема на мислене на нещата, тя е схема на отношение към другия – другият е или „свой“ или „чужд“. Във връзка с това актуалната ситуация днес насочва вниманието именно към етническите различия, те се оказват значимите за огромни групи хора и за отношенията в много държави. Етническите различия се превръщат в бариера, която понякога прави незабележимо общото между етносите, връзката между тях и се оказва по този начин пречка пред взаимното им признаване. Когато казвам общото, имам предвид постигане на общите основи, възприемане на етническите групи като част от едно и също общество на базата на признаване на разликите между тях. Познаването на общото, което е в основата на различията, би предотвратило неразбирателствата и би създало възможност за съобразяване с особеностите на другия етнос в процеса на междуетническото общуване. То би довело до признаване на равенството, без това да означава еднаквост, едновременно с признаването на различието, без то да преминава в превъзходство или малоценност. Да разберем различието в равенството, означава да разберем общността, без да изгубим обществото. Различието се приема по-лесно, когато етническите групи разбират взаимозависимостта си. По този начин всеки етнос открива другостта като връзка с другия, с когото едновременно си приличат и се различават.

Във връзка с казаното до тук да видим как трите най-големи етнически общности в България – българите, турците и ромите, възприемат себе си и другите – доколко „свои“ и доколко „чужди“ се чувстват те помежду си и кои са според тях „своите“ и „чуждите“ в България. Отговорите на тези въпроси са представени чрез данните от национално

представително емпирично социологическо изследване, проведено през 2009 г. от колектив на Института за изследване на общества и знанието при БАН¹.

На въпрос „Коя общност от хора чувствате най-близка?“ 38,2% от българите отговарят „хората от моята етническа общност“; за 29,7% от българите това са „хората, с които ме свързват общи събития, исторически дати и места“; 18,7% от българите чувстват най-близки „хората, с които живеят в съседство“; а за 10,3% от българите най-близки са „хората, с които работят“. Турците също поставят на първо място „хората от моята етническа общност“ (54,8%); след това следват „хората, с които живеят в съседство“ (20,2%), „хората, с които работят“ (12,9%) и „хората, с които ме свързват общи събития, исторически дати и места“ (9,7%). При ромите отново на първо място са „хората от моята етническа общност“ (49,6%), следват „хората, с които живеят в съседство“ (31%), „хората, с които ме свързват общи събития, исторически дати и места“ (10,6%) и „хората, с които работят“ (8,8%). Както се вижда, и трите етнически общности заявяват най-голяма близост с хората от собствения етнос – такова е мнението на половината от турците и ромите и над една трета от българите.

Потвърждение на това мнение са и отговорите на въпроса: „Общността на кое от следните места ви е най-близка?“. За българите това е „България“ (33,9%), „техния град“ (33,6%) и „техния регион“ (22,2%). За турците на първо място е „техния регион“ (56,8%), на второ място е „техния град“ (24,8%) и на трето място е „България“ (11,2%). При ромите на първо място е „техния град“ (45,1%), на второ – „България“ (25,7%) и на трето – „техния регион“ (21,2%). Ако отчетем факта, че за българите, вероятно поради обстоятелството, че са мнозинствената етническа група в страната, представата за България до голяма степен съвпада с представата за собствения им етнос, то очевидно е, че българите отново заявяват най-голяма близост със собствената си етническа група. Същото може да се каже и за турците, доколкото те пък териториално са разселени в определени региони на страната, поради което поставянето на първо място на „техния регион“ при това от повече от половината от турците също означава потвърждаване на най-голяма близост със собствената етническа група. При ромите, макар и да се наблюдава по-висока концентрация на ромско население в определени региони на страната, принципът на териториалната свързаност не е водещ, доколкото роми живеят почти навсякъде из територията на страната, поради което поставянето на първо място на града, в който живеят, говори за приписването на най-голяма близост с хората, с които живеят в най-близко съжителство, а това най-често са хората от собствения им етнос. Така че и тук можем да говорим за най-голямата близост със собствената етническа група. Като индиректно потвърждение за приписването на най-голяма близост с хората от най-близкото обкръжение, които обикновено са и от собствения етнос, може да се тълкува и факта, че и при трите етнически общности такива възможни отговори като „Балканите“, „Европа“, „света“ събират проценти, които са под статистическата грешка, поради което може да се считат за статистически незначими.

В очерталата се насока на приписване на най-голяма близост със собствената етническа група интерес представляват отговорите на въпроса: „Ако имате власт на кого ще помагате предимно?“.

49,9% от българите категорично заявяват: „на България“; 23,4% - „на населеното място, в което съм роден“; 14,2% - „на региона, в който живеят моите близки“ и само 3,3% - „на хората от моята етническа общност“. При турците 41,1% заявяват, че ще помагат предимно на „населеното място, в което са родени“; 25% - „на България“; 18,5% - на „региона, в който живеят моите близки“ и само 4% - „на хората от моята етническа общност“. Що се отнася до ромите, 28,9% от тях смятат да помагат предимно „на населеното място, в което са родени“;

¹ Изследването е проведено от научен колектив в състав: проф. д.с.н. Таня Неделчева (ръководител), доц. д-р Нина Пехливанова и доц. д-р Албена Накова и е спонсорирано от Фонд „Научни изследвания“ към МОМН.

24,6% - „на България“; 21,9% - „на региона, в които живеят моите близки“ и 14% - „на хората от моята етническа общност“.

Оказва се, че когато представителите и на трите етнически общности възприемат себе си като притежаващи власт и поради това възможности за влияние, те са готови да оказват помощ преди всичко на държавата, региона или населеното място, в което живеят, а не толкова на собствената си етническа общност. Това задава началните щрихи на една картина, при която макар отделните етнически общности в България да чувстват най-голяма близост към собствения си етнос, те в същото време не се чувстват „чужди“ в държавата, в която живеят, поради което са готови да ѝ помогнат, когато разполагат със съответната власт и възможности.

В потвърждение ще цитирам мнението на един от интервюираните респонденти:

„Силно е чувството ми за принадлежност към етническата общност – турската. България обаче е над всичко. Отварянето на етносите един към друг постепенно премахва капсулирането им... Това чувство на принадлежност към етноса е вродено, но то не е водещото в живота, защото непрекъснато се променя заедно с живота. Днес тук си турчин, ако работиш с турци само - да кажем в някаква малка турска фирма. Но заминеши ли за Европа ставаш българин - с правата и претенциите на български гражданин в чужбина... И ето, че ти остава, само за теб, някакъв повече българо-турски корен, в който българското преобладава, защото си израснал в България“ (жена, 54 г., туркия).

А ето какво е обобщеното мнение на представителите на трите етнически общности по въпроса: „Свой“ или „чужд“ се чувствате в България?“.

Свой или чужд се чувствате в България?	„Свои“ и „чужди“		Таблица 1
	Българи	Турци	Роми
Свой в моята етническа общност	16,7%	30,6%	36,8%
Свой в държавата	36,3%	24,2%	31,6%
Свой и в двете	34,9%	38,7%	16,7%
Чужд в държавата	6,4%	3,2%	7,0%
Чужд в моята етническа общност	0,7%	0,8%	1,8%
Чужд и в двете	0,9%	-	2,6%
Не зная/Не мога да преценя	4,0%	2,4%	3,5%

Както се вижда от резултатите, българите се чувстват „свои“ както в държавата, така и едновременно в своята етническа общност и в държавата, при турците и при ромите около една трета от хората се чувстват „свои“ преди всичко в своята етническа общност, но също така половината от тях (при турците дори повече от половината) се чувстват „свои“ и в държавата и едновременно в етническата си общност и в държавата. Показателно е, че като цяло само 7,3% от българите, 3,2% от турците и 9,6% от ромите се чувстват „чужди“ – в държавата или едновременно в своята етническа общност и в държавата.

Още едно доказателство за това, че нито една от трите етнически общности не гледа на себе си като на „чуждите“ в България е фактът, че нито българите, нито турците, нито ромите смятат етническите и религиозните малцинства за „чуждите“ в България. Ето какво по-конкретно показват отговорите на въпроса „Кои са „чуждите“ в България днес?“:

„Чуждите“ в България

Таблица 2

Кои са чуждите в България днес?	Българи	Турци	Роми
Коиито не са граждани на Република България	40,2%	60,5%	52,6%
Коиито не принадлежат към българската нация	20,6%	10,5%	9,6%
Коиито не обичат България	43,1%	30,6%	37,7%
Коиито не работят за просперитета на обществото ни	33,2%	16,1%	18,4%
Криминално проявените	12,0%	11,3%	8,8%
Свързаните с корупция	18,7%	5,6%	14,9%
Етническите малцинства	4,1%	3,2%	5,3%
Религиозните малцинства	2,7%	3,2%	1,8%
Всички малцинства	2,8%	1,6%	3,5%
Никой не е „чужд“	5,6%	3,2%	6,1%
Не зная/Не мога да преценя	5,1%	15,3%	11,4%

Вижда се, че тези, които и трите етнически общности определят като „чуждите“ в България, са на първо място тези, които формално правово не са граждани на Република България. По-интересното обаче е това, че и трите етнически общности единодушно смятат, че „чужди“ за България са преди всичко хората, „които не обичат България“ и „които не работят за нейния просперитет“. Най-малко „чужди“ в България се оказват по мнението и на трите етноса етническите и религиозни малцинства и изобщо всички малцинства².

В потвърждение на факта, че и трите етнически общности се възприемат като „свои“ в България са отговорите на въпроса: „Колко силно е чувството ви за принадлежност към България?“. 92,5% от българите (отговори „много силно“ и „силно“), 83,8% от турците (отговори „много силно“ и „силно“) и 81,5% от ромите (отговори „много силно“ и „силно“) заявяват като цяло силно чувство за принадлежност към България. Същевременно като слабо (отговори „много слабо“ и „слабо“) можем да определим чувството за принадлежност към България у 5,6% от българите, 11,3% от турците и 11,4% от ромите. Данните са безспорни – и трите етнически общности проявяват силно чувство за принадлежност към България и наистина се чувстват в нея като „свои“.

За илюстрация ще цитирам отново мненията на трима респонденти:

„И в Турция бях и там ме лъгаха - бях чужд и ми плащаха много по-малко от на другите. И аз съм бил турчин, ама не съм бил от турските турци. Върнах се в България. Поне тук хората се отнасят добре с мен и ме приемат като равен с двете ми здрави ръце. Отлично се разбирам с българите и с всички, живеещи тук“ (мъж, 44 г., турчин).

„Бях вече на работа в чужбина, видях какво е, бил съм турчин, ама не от техните и получавах по-малко пари. Върнах се, тук съм си у нас и сред свои...“ (мъж, 25 г. турчин).

„Ром ли съм, циганин ли съм - това не е от значение, защото вода живот като живота на българите и съм християнин... Въпросът е как искаш да живееш, какви цели имаш. Затова в чужбина винаги се представям като българин...“ (мъж, 57 г., ром).

Днес вече никой не споделя мнението, че „другостта“ е повод за конфликт, тъй като в условията на глобализация това би означавало утвърждаване на колективното унищожение. Очевидно е настъпил моментът, в който всички етнически общности съзнават, че междуетническото общуване, което е неизбежно в условията на глобализацията, е невъзможно без формирането на развита толерантност, която означава способност да се живее заедно с различието, пробуден усет към другия и неговата особеност, снемане на противопоставянето между „своето“ и „чуждото“, без да се допуска повърхностното

² Сумата от процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са посочвали до три отговора.

сближаване между тях, като по този начин се осигурява основата за съжителството на етнически различните общности.

Литература

1. **Макариев**, П. 1998. Културна идентичност и малцинствени права в България. В: Общности и идентичности. Ред. и съст. А. Кръстева. Петекстон, София.
2. **Неделчева**, Т. 2005. Културна идентичност. Изд. „Валентин Траянов“, София.
3. **Durkheim**, E. 1973. De la division du travail social. Presses Univ. de France, Paris.
4. **James**, W. 1994. Principles of Psychology. v. 1. Macmillan and Co, London.
5. **Rousseau**, J.-J. 1959. Dialogues, reveries, lettres a Malesherbes. Oeuvres completes. v. 1. Gallimard.
6. **Smith**, A. 1976. The Theory of Moral Sentiments. Clarenton Press, Oxford.
7. **Toennies**, F. 1957. Community and Society. East Lancing, Mich.